

Rodzaje środków stylistycznych

Każdy wiersz może obfitować w rozmaite środki stylistyczne (zob. wiersze poetów baroku), może być ich również prawie całkowicie pozbawiony. Czasem już pobieżna analiza tekstu wystarczy, by określić, co jest w nim dominantą stylistyczną (nagromadzenie anafory, instrumentacji głoskowych, a może kontrast?)

Wyróżniamy cztery rodzaje środków stylistycznych: fonetyczne, morfologiczne, składniowe i leksykalne.

I. FONETYCZNE

- **instrumentacja głoskowa (eufonia)** - celowe powtarzanie tych samych głosek w bliskim sąsiedztwie, np. w wierszu "Epitafium Rzymowi" Mikołaja Sępa Szarzyńskiego: "Ty, co Rzym wpośród Rzyma chcąc baczyć pielgrzymie,/ a wždy baczyć nie możesz w samym Rzyma Rzymie,/ patrzaj na okrąg murów i w rum obrócone (...)"

I inny przykład:

"W rzece Heraklita/ ryba łowi ryby/ ryba ćwiartuje rybę ostrą rybą, ryba buduje rybę, ryba mieszka w rybie,/ ryba ucieka z obłązonej ryby". (W. Szymborska, "W rzece Heraklita")

Jedną z odmian instrumentacji głoskowej jest aliteracja, czyli powtarzanie się tych samych głosek lub zespołów głoskowych na początku kolejnych wyrazów tworzących wers, np. "Wierzbowa wodo, wonna wikliną" (J. Iwaszkiewicz, "Ikwa i ja"), "pstro, pstrawo.. pstrokato..." ("Lato", S. Młodożeniec)

- **onomatopeja** - wyraz dźwiękonaśladowczy; wyróżniamy *onomatopeje naturalne*, które mają podobne brzmienie do odgłosów akustycznych występujących w naturze, np. bulgotać, ćwierkać, brzęczeć, kukać, turkotać, warczeć, szczekać, świstać, zgrzytać oraz *onomatopeje sztuczne* (świadome wprowadzenie do utworu elementów fonetycznych, które oddają dźwięki naturalne i w ten sposób wywołują pożądane wrażenie), np. w wierszu Juliana Tuwima "Bal w operze" czytamy: "Przy bufecie - żłopanina/ Parskanina, mlaskanina"

- **rym** - powtórzenie jednakowych lub podobnych zespołów głoskowych na końcu wyrazów zajmujących określoną pozycję w obrębie wersu

- **rytm** - źródłem rytmu w wierszu jest powtarzalność; wiersz, który nie posiada rytmu to wiersz wolny.

II. MORFOLOGICZNE

- **zdrobienia** (stosowane często w poezji dziecięcej, np. "Pan kotek był chory i leżał w łódeczku", jak również w utworach opisujących dzieci, np. "ucieszne gardziołko" poezji ludowej "Hej przeleciał ptaszek", także dla uwydatnienia kontrastu, np. pomiędzy napastnikiem a bezbronną ofiarą: "tak więc smok, upatrzywszy gniazdo kryjome,/ Słowiczki liche zbiera (...)" (Jan Kochanowski, "Treny")

- **zgrubienia** - jeśli chcemy nadać wyrazowi znaczenie pejoratywne (np. babsztyl, bachor)

- **neologizmy** - wyraz, wyrażenie nowo utworzone, nowe w danym języku; w poezji tworzone dla podniesienia kunsztu literackiego, zazwyczaj tylko na potrzeby danego wiersza, rzadko utrwalają się potem w języku potocznym; bardzo często występują w poezji Cypriana Kamila Norwida i Bolesława Leśmiana oraz w wierszach futurystów.

"Tam ukochał przestwornie mgłę - nierozeznawkę" (Bolesław Leśmian, "Śnigrobek")
"Ogród pana Błyszczyńskiego zielenieje na wymroczu,/ (...) / Sam go wywiódł z nicości błyszczydłami swych oczu/ I utrwalił na podźnionej drzewom trawie". (Bolesław Leśmian, "Pan Błyszczyński")
"uchodzone umyślenia upapierzam poemacę/ i miesięczę kaszkietując księgodajcom by zdruczyl" (S. Młodożeniec, "Futurobnia")

III. SKŁADNIOWE

- **apostrofa** (utrzymany w podniosłym tonie zwrot do Boga, bóstwa, osoby lub zjawiska), często występuje np. w wierszach o charakterze modlitewnym. Warto zauważyć, że jeśli w tytule wiersza występuje przyimek "do", utwór będzie prawdopodobnie rozpoczynał się od apostrofy.

Na przykład w utworze K.K. Baczyńskiego "Modlitwa do Bogarodzicy" podmiot liryczny zwraca się do Matki Boskiej z różnymi prośbami:

*Któraś wiodła jak bór pomruków
ducha ziemi tej skutego w zbroi szereg,
prowadź nocne drogi jego wnuków,
(...)*

*Któraś była muzyki deszczem,
a przejrzysta jak świt i płomień,
daj nam usta jak obłoki niebieskie,
(...)*

W wierszu J.A. Morsztyna "Do lutnie" mamy z kolei zwrot do ubóstwianej przez autora poezji:

*Lutni wszechmocna, lutni słodkostronna,
Której smacznego dźwięku nieuchronna
Wdzięczność złe myśli rozpędza i człeku
Przysparza wieku
Wspomni (bo lepiej pomnisz) swoje siły,
Jako za tobą kamienie chodziły,
Gdy nowy mularz bez żelaz potrzeby
Stanowił Teby.*

W kontekście żartobliwym - F.D. Książnin, który uroczyście zwraca się do... wąsów:
"Ozdobo twarzy, wąsy pokrętnie!/ Powstaje na was ród zniewieściały:/ dworują sobie dziewczęta wstrętne" ("Do wąsów").

- **inwokacja** - jest to rozwinięta apostrofa rozpoczynająca poemat epicki, w której autor zwraca się do muzy lub istoty boskiej z prośbą o natchnienie, inspirację, roztoczenie opieki nad powstającym utworem.

*Muzo! Męza wyśpiewaj, co święty gród Troi
Zburzywszy, długo błądził...*
Homer "Odyseja"

- **anafora** - wielokrotne powtórzenie tego samego zwrotu na początku kolejnych wersów "Prędzej kto wiatr w wór zamknie, prędzej i promieni /(...)/ Prędzej morze burzliwe groźbą uspokoi,/ Prędzej zamknie w garść świat ten (...)" (J.A. Morsztyn, "Niestatek")

Przeciwieństwem anafory jest **epifora**, czyli powtórzenie tego samego wyrazu lub zwrotu na końcu kolejnych wersów: "Nie idzie, ale skrada się przez życie,/ Czołga się przez życie,/ sunie przez życie/ Ślimaczem, śliskim śladem". (A. Kamińska, "Iść przez życie")

- **asyndeton wieloczłonowy** - brak spójników między częściami zdań lub zdaniami, np. "O moc, o rozkosz, o skarby pilności/ Że deszcz, że drogo, że to, że tamto" (J. Tuwim, "Mieszkańcy")

- **polisyndeton** - połączenie współrzędnych członów zdania wieloma identycznymi spójnikami, np. "I gnają, i pchają, i pociąg się toczy" (J. Tuwim, "Lokomotywa")

- **refren** (przyśpiew) - wyraz, zwrot, wers lub strofa powtarzające się regularnie; występuje w utworach o wyrazistym rytmie, zwłaszcza w pieśniach. Może służyć uwydatnieniu motywu przewodniego w utworze, wyraźny refren występuje np. w wierszu Leopolda Staffa "Deszcz jesienny" - "O szyby deszcz dzwoni, deszcz dzwoni jesienny..."

- **parentezy** (zdania wtrącone w nawias)
"I od takiego, Boże nieskończony,
(w sobie chwalebnie i w sobie szczęśliwie
sam przez się żyjąc) żądasz jakmiarz chciwie (...)"

- **przerzutnie**
"Czemu wysuszyć ogniem nie próbuję
Płaczu? Czemu tak z ogniem postępuję, (...)"

"Pokój szczęśliwość. Ale bojowanie Byt nasz podniebny. On srogi ciemnościHetman (...)"

- **pytania retoryczne**
"Jak żyję, serca już nie mając?"
"Jak w płaczu żyję, wśród ognia pałając?"
"Cóż będę czynił w tak straszliwym boju?"
"żądasz (...) chciwie/ być miłowany i chcesz być chwalony?"

- **zestawienia antyetyczne, antytezy, kontrast**
"Leżysz zabity i jam też zabity/(...)/Ty jednak milczysz, a mój język kwili,/Ty nic nie czujesz, ja cierpię ból srodze" [przeciwieństwo ty-ja], (J.A. Morsztyn, "Do trupa")

"Ten fortissimo zabrzmiał, tamten nuci z cicha. Ten zdaje się wyrzekać, tamten tylko

wzdychał" [zestawienie ten-tamten], (A. Mickiewicz, "Pan Tadeusz", księga VIII)

"Jego oczy są straszne, twoje - tylko miłe" [zestawienie jego-twoje], (K.I. Gałczyński, "Szekspir i chryzantemy")

Inne: inwersja (czyli szyk przestawny, wykrzyknienie)

IV. LEKSYKALNE

- animizacja (ożywienie) - nadawanie przedmiotom lub zjawiskom cech charakterystycznych dla świata żywych

- epitet - wyrazy określające, które podkreślają bądź uwydatniają jakąś charakterystyczną cechę opisywanego przedmiotu, osoby, zjawiska czy stanu. Najczęściej występują w formie przymiotników, lecz epitetem może być także rzeczownik czy imiesłów. Wyróżniamy kilka rodzajów epitetów:

epitet bezpośredni: zielone oczy, ładne ręce, przyjemny głos,

epitet metaforyczny, epitet stały (określenie tworzące trwałe związki frazeologiczne z określonym wyrazem), występujące szczególnie u Homera np. prędkonogi Achilles, nieskazitelny Ajgistos, gromowładny Zeus, drętwa śmierć,

epitet tautologiczny (określenie wyrażające oczywistą właściwość danego przedmiotu): masło maślane, marna marność

- eufemizm - wyraz bardziej ogólny, stosowany w celu złagodzenia treści wypowiedzi, zwłaszcza wtedy, gdy trzeba uniknąć słów bądź określeń drażliwych, nieprzyzwoitych, wulgaryzmów słowami mniej dosadnymi, delikatniejszymi, np. "mijasz się z prawdą" zamiast "łamiesz", "zaglądać do kieliszka" zamiast pić alkohol, "odszedł", "zasnął", "przeniósł się na łono Abrahama" zamiast umarł, "ona nie jest zbyt dobrą aktorką" zamiast ona jest złą aktorką. Najczęściej spotykamy je w wypowiedziach polityków, dyplomatów, w reklamach. W poezji występują tam, gdzie autor obawia się np. naruszenia jakiegoś tabu językowego.

Czasem jednak jest zupełnie odwrotnie - poeci unikają eufemizmów, posługują się wulgaryzmami np. w wierszu "Bał w operze" Julian Tuwim chce podkreślić okrucieństwo uczt - czytamy zatem: "Na talerzu Donny Diany/ Ryczy wół zamordowany/ Dżawachadze, pryne gruziński/ Rwie zębami tyłek świński".

Odmianą jest peryfraz, czyli omówienie, opis, charakterystyka - polega na zastąpieniu słowa oznaczającego dany przedmiot, czynność lub cechę przez ich rozbudowany opis, metaforę lub charakterystykę np. zamiast Fryderyk Chopin - najwybitniejszy polski kompozytor, zamiast Henryk Sienkiewicz - autor "Trylogii".

- oksymorony - zestawienia wyrazów sprzecznych znaczeniowo, wykluczających się, np. zgodne spory, suchego przestwór oceanu, pewność niepewna, zimne ognie, bywalec niebytu, nieistniejące istnienie.

- paradoksy - zaskakujące sformułowanie, zawierające treść sprzeczną wewnątrz, sprzeczną z powszechnymi poglądami

"Nie żyjąc, jako ogień w sobie czuję?" (J.A. Morsztyn, "Cuda miłości")

"Cokolwiek stracisz, tym się zбоgacisz" (L. Staff, "Jest czas olbrzymich prób...")

Inne: synonimy, porównania, porównania homeryckie

- **metafory** (przenośnie)

Wyróżniamy kilka rodzajów metafor:

hiperbola - zamierzona przesada

"Przebóg! Jak żyję, serca już nie mając?"

metonimia (zamiennia) - używana wówczas, gdy między właściwym a przenośnym znaczeniem wyrazu występuje jakaś zależność, np.

"lubić pióro Herberta" - oznacza to, iż ktoś lubi styl, jakim posługiwał się Herbert

"czytać Sienkiewicza" - w tym wypadku oczywiste jest, że chodzi o utwory Sienkiewicza

"cała Ameryka zamarła z przerażenia", czyli mieszkańcy Ameryki

"zdobyć Złote Lwy na Festiwalu Polskich Filmów Fabularnych w Gdyni", czyli zdobyć nagrodę na tym festiwalu

"w tej restauracji jadają wyłącznie białe kołnierzyki", a zatem jadają tam urzędnicy, pracownicy umysłowi

"rozbłysły okna"

"huknęły spiże"

Odmianą metonimii jest **synekdocha** (ogarnienie), oparta na zasadzie ekwiwalencji i wymienności wyrazów bliskoznacznych:

1. gatunku zamiast rodzaju lub odwrotnie, np. "śmiertelnik" zamiast człowiek (np. w tytule wiersza C.K. Norwida "Zaczepony przez Sybillę śmiertelnik odpowiedział")
2. części zamiast całości (z łac. *pars pro toto*), np. "próg" lub "dach" zamiast dom, "szyja" zamiast głowa
3. materiału zamiast wykonanego z niego przedmiotu ("żelazo" w znaczeniu miecz, "srebra" w znaczeniu zastawa stołowa)
4. obiektu w liczbie pojedynczej zamiast w liczbie mnogiej, np. "nie lubię kłamcy" zamiast kłamców
5. liczby określonej zamiast nieokreślonej, np. "setki wrażeń", "sto myśli"
6. osoby zamiast imienia pospolitego, np. Zoil - złośliwy krytyk

- **personifikacja**, czyli uosobienie, a zatem nadawanie zwierzętom, zjawiskom, pojęciom abstrakcyjnym (takim jak śmierć, miłość, dobro), zjawiskom przyrody cech ludzkich. Taki zabieg często występuje w bajkach, np.

"Czegoż płaczesz? - staremu mówił czyżyk młody" (I. Krasicki, "Ptaszki w klatce")

Inny przykład to w "Rozmowie Mistrza Polikarpa ze śmiercią" śmierć ukazuje się Polikarpowi w postaci rozkładającego się ciała ludzkiego i przemawia do przerażonego Mistrza ludzkim głosem ("Śmierć do niego przemówiła").